

DÖVLƏT QURUCULUĞU VƏ İDARƏETMƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ İNSAN HÜQUQLARI AMİLİ

Elmira Süleymanova

Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman), professor

**“Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə,
o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olar”**

Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev

Müasir Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyinin yenidən bərpasından ötən dövr ərzində mürəkkəb və eyni zamanda şərəfli bir yol keçmişdir. XX əsr Azərbaycanın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni inkişafı tarixində mühüm mərhələ olmuşdur. Bu əsrdə çar mütləqiyyət quruluşu, 1918-ci il 28 may tarixində Azərbaycan Demokratik Respublikası yaradılması ilə Şərqdə ilk demokratik idarəetmə formasının əsasının qoyulması, habelə sovet kommunist rejimi kimi üç ictimai-siyasi quruluşdan keçmiş Azərbaycan, nəhayət ki, XX əsrin sonunda yenidən öz müstəqilliyini bərpa etdi.

Bu baxımdan, yeni bir tarixi şans kimi 1991-ci il oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyini rəsmiləşdirən Konstitusuya Aktının qəbulu Azərbaycan Respublikasında dövlət quruluşunun, milli siyasət və idarəetmənin, iqtisadi inkişafın əsaslarını müəyyən etdi (2, s. 1).

Dövlət idarəetməsi dövlətin sosial-siyasi funksiyası olub, ictimai həyatın bütün sferalarının tənzimlənməsində, davamlı inkişafın, rifah və məmnunluq səviyyəsinin təmin olunmasında, peşəkar və səmərəli dövlət qulluğunun formalaşdırılmasında əhəmiyyətli olmaqla, insan hüquqlarına verilən mühüm töhfələrdəndir.

Mahiyətinə görə spesifik fəaliyyət növü olan idarəetmə tələbatların və fəaliyyət formalarının insan hüquqları ilə uzlaşdırılması inkişaf proseslərinin tənzimlənməsinə yönələn xüsusi sosial funksiya kimi hər dövrün öz obyektiv zərurətindən irəli gələn modeller və metodlar əsasında həyata keçirilir.

Müasir dövrümüzdə dövlətlərin idarəetmə sistemində də təzahür edən modernləşmə yeni idarəetmə modellərinin, müasir, vətəndaşpənah, onu məmnun edən idarəetmənin qurulmasının zəruriliyini üzə çıxarmışdır. Subyektivliyin aradan qaldırılması üçün sərt reqlamentlərə əsaslanan ənənəvi modellərdən fərqli olaraq, yeni idarəetmə modelləri bunun üçün şəffaflığın artırılmasını ön plana çəkir. Sərt qaydaların deyil, optimal menecment metodlarının tətbiqi, insan kapitalı, ictimai rəy, hər bir kəs üçün əlçatan və səmərəli xidmətlə vətəndaş məmnunluğu arasındakı zəruri əlaqə müasir islahatların əsas qayəsi kimi çıxış edir (17). Müvafiq olaraq, respublikamızda aparılan ardıcıl islahatlar da idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə, səmərəli və peşəkar dövlət qulluğunun, vətəndaş-məmur münasibətlərində yeni düşüncə tərzinin formalaşdırılmasına, məsuliyyətli, kreativ, dövlətinə və xalqına sadıq kadr potensialının formalaşdırılmasına xidmət edir. [səh. 97-98]

Dövlət quruculuğuna, qanunvericilik və idarəçilik sisteminin təkmilləşdirilməsinə və mövcud sahədə islahatların zəruriliyinə xüsusi önəm verən Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, sözün əsl mənasında, müstəqil Azərbaycan Respublikasının memarı Heydər Əliyev çıxışlarının birində demişdir: “Biz hüquqi, dünyəvi, demokratik dövlət quruculuğu kursu götürmüşük. Ona görə də ölkənin bütün qanunvericilik bazasını müasir dünya standartları səviyyəsinə qaldırmalıyıq, hüquq islahatlarını dərinləşdirməliyik, xüsusən ədliyyə sahəsində sivil dünya təcrübəsinə əsaslanan islahatlar həyata keçirməliyik. Tam əmin ola bilərsiniz ki, biz bunların hamısını edəcəyik” (15).

Artıq biz, uzaqgörən, fenomenal, dünya şöhrətli dövlət və siyasi xadimin bu tövsiyələrinin gerçəkləşməsinin şahidiyik.

Ulu öndərin ölkəyə rəhbərliyi dövründə, bu gün isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən dövlət quruculuğu və idarəetmənin təşkili ilə bağlı aparılan ardıcıl və məqsədyönlü islahatlar idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılmasına və onun fəaliyyətinin insan hüquq və azadlıqlarının təmini baxımından daha da təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarmış, icra hakimiyyəti ilə yerli özünüidarəetmə orqanlarının, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəaliyyətinin təkmilləşməsinə, onlar arasında qarşılıqlı, ahəngdar əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinə imkan vermişdir.

Yeni demokratik mexanizmlərin yaradılması və xalqa xidmət müstəvisində səmərəli və şəffaf, müasir idarəetmə modelinin, vətəndaş - dövlət qulluqçusu münasibətlərində çağdaş düşüncə tərzinin, kadr potensialının formalaşdırılması korrupsiyaya səbəb ola bilən halları aradan qaldırmaq üçün zəmin olmuşdur.

Sosial strukturların mürəkkəbləşməsi, vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü dövlət idarəetmə orqanları ilə vətəndaşlar arasındakı münasibətlərin mütərəqqi inkişafı, dövlət orqanlarının fəaliyyətində səmərəliyin artırılması üçün yeni mexanizmləri müəyyənləşdirmək zərurətini də üzə çıxardı. Vətəndaş məmnunluğunun təmini, hüquqlarının, qanuni maraqlarının müdafiəsi, korrupsiyaya qarşı mübarizə, ictimai etimadın formalaşması dövrün zərurətinə çevrildi. Ölkə Prezidentinin siyasi iradəsinə vətəndaşa ünvanlanan müasir idarəetmə modelinin formalaşdırılması, korrupsiyanın aradan qaldırılması üçün kompleks tədbirlər həyata keçirildi.

Əhaliyə dövlət xidmətlərinin istehlakçısı kimi, onun məmnunluq səviyyəsinə isə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarı kimi yanaşılması, ictimai rəy, şəffaflıq, çeviklik, xidmətlərin göstərilməsində keyfiyyət amillərinin, fasiləsizliyin ön plana keçməsi, global inkişafın müasir meyilləri və milli tarixi dövlətçilik ənənələrinə əsaslanan islahatların mühüm sosial-hüquqi mexanizmə çevrilməsində də insan hüquqları amili əsas faktor kimi çıxış edir (12, s.92).

Bu islahatlar çərçivəsində milli qanunvericiliyin mütərəqqi qaydada formalaşdırılması, Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin, şəffaf ictimai münasibətlər sisteminin yaradılması dövlət siyasətinin başlıca istiqaməti olmuş, ölkədə siyasi plüralizm ictimai tərəqqinin zəruri əsası kimi öz yerini tutmuşdur.

Normativ-hüquqi bazarın təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən islahatlar 1994-cü ildən etibarən ölkədə həyata keçirilən islahatlar, qanunvericiliyin, vergi və bank, iqtisadi və sosial sistemlərinin sürətlə dəyişən şəraitə uyğunlaşdırılması, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə cavab verən yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi bütün istiqamətlərdə, o cümlədən insan hüquqları sahəsində dinamik inkişaf mərhələsinin başlanmasına təkan verdi.

Bu proseslər gedişində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Konstitusiya qanunları, çoxsaylı qanunlar, 19 məcəllə, müxtəlif sahələri tənzimləyən fərman və sərəncamlar, qərarlar, dövlət proqramları və digər normativ aktlar qəbul olundu.

Belə ki, 1995-ci ilin iyul ayında Milli Məclisin iclasında Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüskarlığı və sədrliyi ilə Azərbaycan [səh. 98-99] Respublikasının yeni Konstitusiyasının hazırlanması üçün komissiyanın yaradılması, beynəlxalq hüquq normalarının və insan hüquqlarının ümum tanınmış prinsipləri əsasında, demokratik tərzdə və xalqın rəyi nəzərə alınaraq geniş müzakirə olunan Konstitusiya layihəsinin hazırlanması və 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbulu Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövlət ideyasının formalaşmasında mühüm təkan oldu (9, s. 84).

Məhz insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinin dövlətin ali məqsədi kimi təsbit olunduğu ölkənin əsas qanununun qəbul edilməsindən sonra dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, birpartiyalı sistemin ləğvi, məhkəmə orqanlarının yenidən formalaşdırılması və hakimiyyətin bölgüsü prinsipi ilə hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində gedən digər proseslər sürətləndirildi.

2002 və 2009-cu illərdə referendum yolu ilə Konstitusiyaya bir sıra mühüm əlavə və dəyişikliklərin edilməsi tam mütərəqqi xarakter daşımaqla, insan, vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının daha səmərəli qorunmasını, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsini, demokratiyanın inkişafını təmin etdi (9, s.132). Hüquq sistemi üçün vacib dəyişikliklərdən biri hər bir kəsə pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpası məqsədi ilə Konstitusiya Məhkəməsinə fərdi şəkildə müraciət etmək hüququnun verilməsi oldu.

Əsas Qanunda həm birinci nəsil (klassik) insan hüquqları, yəni vətəndaş və siyasi hüquqlar, o cümlədən bu hüquqların tərkib hissəsini təşkil edən məhkəmə təminatı ilə bağlı olan hüquqlar, həm də ikinci nəsil insan hüquqları, yəni iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar təsbit olunmuşdur. Eyni zamanda, Konstitusiyada yeni nəsil hüquqların, yəni həmrəylik hüquqlarının əks olunduğunu da deyə bilərik. Mütərəqqi haldır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dövlət quruculuğu tarixində ilk dəfə olaraq insan hüquqlarının təbii xarakter daşmasını özündə əks etdirmişdir.

Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi ölkə Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir. Bu müddəə ölkədə insan hüquqlarına böyük önəm verilməsini nəzərdə tutmaqla yanaşı, Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğunluğunu bəyan edir (1, s.7).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquqlarının daha effektiv təmin edilməsi məqsədi ilə həmin dövrdə ölkə prezidenti tərəfindən bu sahədə mühüm fərman və sərəncamlar imzalandı.

Azərbaycan Respublikasında 1993-cü ildə ölüm hökmünün icrasına moratorium qoyulması və 1998-ci ilin fevral ayının 10-da isə tamamilə ləğv edilməsi də atılan mütərəqqi addımlardan oldu.

22 fevral 1998-ci il tarixdə insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində imzalanan fərmanda insan hüquqlarının müdafiəsinə dair dövlət proqramının layihəsinin, insan hüquqları üzrə səlahiyyətli müvəkkil təsisatının yaradılmasına dair təkliflərin, qaçqınların və məcburi köçkünlərin, əlillərin, müharibə iştirakçılarının, aztəminatlı ailələrin iqtisadi və sosial hüquqlarının daha səmərəli təmin edilməsi ilə əlaqədar təkliflərin hazırlanması, insan hüquqları üzrə elmi tədqiqat institutunun yaradılmasına dair təkliflərin hazırlanması, hüquqi islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar normativ-hüquqi aktların insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunu təmin edilməsi və s. bu kimi məqsədlərə nail olmaq üçün tədbirlər planı müəyyən olundu.

Bu proseslərin məntiqi davamı kimi, Azərbaycanın konkret inkişaf mərhələsinə uyğun olaraq, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə Azərbaycan [səh. 99-100] Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 18 iyun tarixli Sərəncamı ilə «İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı» təsdiqləndi. Dövlət Proqramında insan hüquqları üzrə səlahiyyətli Müvəkkil təsisatının yaradılması, Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları haqqında beynəlxalq sazişlərə qoşulması, bu sahədə elmi-tədqiqat institutunun yaradılması, normativ-hüquqi aktların insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunun təmin edilməsi, hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi, bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq institut və qurumlarda tədqiqat və təhsil proqramları üzrə mütəxəssislərin hazırlanması, insan hüquqları haqqında öhdəliklərə riayət edilməsi və digər mühüm məsələlər nəzərdə tutulurdu. Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, qeyd olunan proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlər uğurla həyata keçirilmişdir (6, s.212).

Təsadüfi deyil ki, ilk Dövlət Proqramının qəbul olunduğu gün, 18 iyun - ölkə başçısının 17 iyun 2007-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, Azərbaycan Respublikasında “İnsan Hüquqları Günü” kimi təsdiq edilmiş və hər il geniş şəkildə qeyd olunur. Maraqlı və mahiyyət etibarilə böyük rəmzi mənə daşıyan məqam odur ki, məhz həmin tarixdə BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası tərəfindən «İnstitusional quruculuq paketi» qəbul edilmiş və bu paket çərçivəsində BMT-yə üzv olan dövlətlərdə insan hüquqları sahəsində vəziyyəti qiymətləndirməyə imkan yaradan yeni universal dövrü icmal mexanizmi təsis edilmişdi ki, Azərbaycanın bu prosesdə fəal iştirakı və ölkədə bu istiqamətdə həyata keçirilən işlər müsbət təcrübə kimi qiymətləndirilmişdir.

Sonrakı mərhələdə 28 dekabr 2006-cı il tarixdə ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı» bu sahədə Dövlət Proqramının fəlsəfəsini inkişaf etdirmişdir. Milli Fəaliyyət Planı insan hüquqlarının təmin edilməsi prosesinin keyfiyyətə yeni müstəviyə keçməsinə, universal və regional səviyyədə əməkdaşlıq strategiyasının qurulmasına, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına xidmət etmişdir.

Yeni çağırışların və cəmiyyətimizin inkişafından irəli gələn tələbatların nəzərə alınması baxımından Milli Fəaliyyət Planı ölkəmizin siyasi sahədə milli maraqlarından biri olan insan hüquqlarının təmin olunması üzrə görülən ardıcıl tədbirlərin genişləndirilməsində, hüquq - müdafiə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsində, əhalinin müxtəlif kateqoriyalarının, o cümlədən ən həssas qruplarının hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsində yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur.

Planda təsbit olunmuş müddəaları daha səmərəli həyata keçirmək, fəaliyyətin əlaqələndirilməsinə dəstək vermək məqsədi ilə Ombudsmanın rəhbərliyi ilə işçi qrupu yaradılmış, planın icrasına məsul dövlət qurumlarının nümayəndələri ilə yanaşı, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri- hökumət təşkilatları da cəlb olunmuş və icrası həyata keçirilmişdir.

Hər yeni inkişaf mərhələsi zaman keçdikcə insan hüquqlarının təmin olunması sahəsində yeni məqsədlər, prioritetlər, problemlər və onların həlli məsələlərini doğurur ki, bu da yeni islahatların zəruriliyini gündəmə gətirir. Azərbaycanın yeni inkişaf mərhələsi insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aparılan ardıcıl islahatların davam etdirilməsini şərtləndirirdi. Bu baxımdan ölkə Prezidenti qeyd etmişdir: “Demokratikləşmə, şəffaflıq, qanunun aliliyi olmadan inkişaf etmiş ölkə yaratmaq mümkün deyil. İctimai şüurun səviyyəsi, həm də mövcud tarixi təcrübə siyasi sistemin həmin meyarlara cavab verməsini şərtləndirir”. Odur ki, insan hüquqları sahəsində həyata keçirilən islahatların məntiqi davamı olaraq, normativ-hüquqi aktların insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam

uyğunluğunun təmin edilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla yeni əməkdaşlıq [səh. 100-101] strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin insan hüquqlarının təminatı baxımından təkmilləşdirilməsi, elmi-analitik işlərin stimullaşdırılması, hüquqi maarifləndirmə işinin genişləndirilməsi, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi kimi vəzifələri müəyyən edən, insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmini istiqamətində yeni prioritetlər nəzərə alınmaqla, 27 dekabr 2011-ci il tarixdə ölkə Prezidentinin Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı təsdiq edildi. Bu proqramın icrasına 43 dövlət qurumunun, o cümlədən yerli icra hakimiyyəti orqanlarının cəlb olunması həmin sənədin icra mexanizminin effektivliyinə yönəlmişdir (13).

Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının daha səmərəli müdafiəsi, dövlət orqanlarının işinin təkmilləşdirilməsi, əhalinin hüquqi maarifləndirilməsi, beynəlxalq təşkilatlar və vətəndaş cəmiyyəti ilə əməkdaşlıq istiqamətlərində mühüm vəzifələr adıçəkilən sənəddə geniş təsbit olunmuşdur.

Avropa Şurasının Baş katibi T. Yaqlandın ölkə başçısına ünvanlandığı məktubda qeyd olunan proqramın təsdiq edilməsi alqışlanmış və mühüm əhəmiyyətli sənəd kimi dəyərləndirilmişdir. Milli Fəaliyyət Proqramının ATƏT-ə üzv dövlətlərin iştirakı ilə Vyanada keçirilən təqdimatı da iştirakçı dövlətlər tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır.

Adı çəkilən Proqramın həyata keçirilməsinin monitorinqi, dəyərləndirilməsi və əlaqələndirilməsi üzrə işçi qrupuna rəhbərlik Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinə (Ombudsmana) tövsiyə edilmiş, bir çox dövlət qurumlarını və vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarını birləşdirən şəbəkə şəklində fəaliyyət təmin olunmuşdur.

Proqramda vətəndaş və siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların, o cümlədən fikir, söz və ifadə, sərbəst toplaşmaq azadlığının, mülkiyyət və müraciət etmək hüquqlarının, uşaqların, qadınların, ahılların, əlillərin, məhkumların və əhalinin digər qruplarının hüquqlarının daha səmərəli təmin olunmasına yönəlmiş vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur.

Bu sənəddə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıqla bağlı mühüm vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur. Bunların sırasında BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları, regional təşkilatlar, o cümlədən Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, ATƏT-lə birgə layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi, 2012-2013-cü illər üçün Avropa Şurası ilə birgə fəaliyyət planının gerçəkləşdirilməsi, BMT-nin "Minilliyin inkişaf məqsədləri"nin təbliği və tətbiqi üçün BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası ilə səmərəli əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi kimi vəzifələr xüsusi yer tutur.

Qeyd olunan sənədlərin Ombudsman tərəfindən əhali arasında, dövlət qurumlarında daha geniş izah olunmasında müsbət təcrübə kimi ötən illər ərzində ölkənin hər bir rayon və şəhərində keçirilmiş ictimai dinləmələrin xüsusi rolu olmuşdur.

Bu tədbirlərdə yerli icra hakimiyyəti, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərləri, bələdiyyələrin, yerli QHT-lərin, KİV-lərin, icmaların, milli azlıqların nümayəndələri, habelə seçkilər ərəfəsində seçki hüququ ilə bağlı təbliğatın aparılması, seçkiyə hazırlıq vəziyyətinin müzakirəsi məqsədi ilə dairə seçki komissiyalarının sədrləri, yerli əhali və icma nümayəndələri iştirak etmişlər. Həmçinin müzakirələrdə insan hüquqlarının təmini sahəsində mövcud problemlər, MFP-nin icrası və insan hüquqlarının daha səmərəli müdafiəsi baxımından təklif və tövsiyələr səsləndirilmiş, əhalinin müraciətləri qəbul edilmişdir.

Respublikamızda gedən demokratikləşmə prosesi, ictimai həyatın bütün sahələrində aparılan uğurlu islahatlar, beynəlxalq miqyasda əldə olunmuş nailiyyətlər insan hüquqları kimi həssas və daim konseptual yanaşmaların müəyyən olunmasını tələb edən sahədə tən- [səh. 101-102] zimpləyici milli mexanizmlərin daha da təkmilləşdirilməsini və ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsini vacib etdiyindən, tam əminliklə qeyd etmək olar ki, ötən iki il müddətində Milli Fəaliyyət Proqramında nəzərdə tutulmuş bir çox məsələlər tam icra olunmuşdur.

Həyata keçirilən bu kimi tədbirlər dövlət qurumları ilə səmərəli əməkdaşlığa və əhalinin iştirakına əsaslanan idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə mühüm töhfələr vermişdir.

Azərbaycan Respublikası həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində 250-dən artıq beynəlxalq müqaviləyə qoşulmuşdur ki, bunların da çoxu insan hüquq və azadlıqları sahəsində qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərdir və milli qanunvericiliyin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət qurumlarına səlahiyyətlərin verilməsi, vəzifələrin dəqiq müəyyən edilməsi və nəzarət mexanizmləri ilə bağlı qanunvericilik bazası kifayət qədər təkmilləşmiş və beynəlxalq aktlara uyğunlaşdırılması davam etdirilir. Eləcə də, nazirliklər, komitələr, agentliklər və digər dövlət qurumları nəzdində insan hüquqlarına dair struktur bölmələrin,

müvafiq idarələrin yaradılması əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının effektiv təmini ilə yanaşı, bu sahədə çalışan kadrların ixtisaslaşması işinə mühüm töhfə verir.

Polis, prokurorluq, məhkəmələr və hakimlər haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, məhkəmə-hüquq islahatlarına start verilməsi bütün şəxslərin məhkəmə qarşısında bərabərliyi, müstəqil məhkəmələr tərəfindən ədalət mühakiməsinin maneəsiz və qərəzsiz, təqsirsizlik prezumpsiyası, açıq, çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi kimi qaydaları müəyyənləşdirmiş oldu.

Azərbaycanda mükəmməl seçki qanunvericiliyi və təcrübəsi də formalaşmışdır. Konstitusiyaya əsasında prezident, parlament və bələdiyyə seçkilərini tənzimləyən Seçki Məcəlləsi, digər milli qanunvericilik aktları təkmilləşdirilmiş, bu proseslərdə Avropa Şurası və ATƏT ilə yaxından əməkdaşlıqda təklif olunan qabaqcıl təcrübə ölkə qanunvericiliyinə daxil edilmişdir.

Milli qanunvericiliyin mütərəqqi qaydada formalaşdırılması, Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin, şəffaf ictimai münasibətlər sisteminin formalaşdırılması dövlət siyasətinin başlıca istiqaməti olmuş, ölkədə siyasi plüralizm ictimai tərəqqinin zəruri əsası kimi öz yerini tutmuşdur. Hazırda Azərbaycanda siyasi partiyaların sərbəst fəaliyyəti üçün zəruri hüquqi və demokratik siyasi şərait mövcuddur. Bu günədək 55 siyasi partiya dövlət qeydiyyatından keçmişdir ki, onlardan 11-i parlamentdə təmsil olunur (20).

Bu gün Azərbaycanda 600-dən artıq informasiya agentlikləri və qəzetlər rəsmi olaraq dövlət reyestrində qeydiyyata alınmışdır. KTV-in inkişafına geniş imkanlar yaradılmışdır. Siyasi partiyaların əksəriyyəti öz qəzetlərini nəşr etdirirlər.

Normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi düşünülmüş və məqsədyönlü siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Təkcə onu demək kifayətdir ki, hazırda 60-a yaxın dövlət proqramı, strategiya və konsepsiya icra olunmaqdadır ki, bunlar da əhalinin müxtəlif qruplarının maraqlarını, ölkənin ictimai həyatının bütün sahələrinin inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə qanunvericilik təminatını artırır.

Bu islahatların məntiqli davamını təmin etmək, ölkədə əhalinin sosial rifahını yüksəltmək, habelə sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta və uzunmüddətli inkişafın keyfiyyətə yeni modelini formalaşdırmaq məqsədi ilə ölkə Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı əsasında “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası təsdiqlənmişdir (14).

İnsan hüquqları amilinin hərtərəfli nəzərə alındığı Konsepsiyanın başlıca strateji məqsədi mövcud imkan və resursları nəzərə almaqla, əhalinin müxtəlif qruplarının, insanların bütün hüquq və azadlıqlarının tam təmin olunması və vətəndaş cəmiyyətinin ölkənin ictimai həyatında fəal statusu ilə səciyyələnən, Azərbaycanda [səh. 102-103] davamlı iqtisadi artım və yüksək sosial rifah, səmərəli dövlət idarəetməsi və qanunun aliliyinin inkişafının davamlılığına nail olmaqdır.

2020-ci ilədək Azərbaycanın karbohidrogen ixracından asılılığının aradan qaldırılması, habelə BMT-nin İnkişaf Proqramının insan inkişafı ilə bağlı təsnifatına əsasən, «yüksək insan inkişafı» ölkələri qrupunda yuxarı sıralara yüksəlməsi də hədəflənir (18).

Qarşıda duran məqsədlərə çatmaq üçün ölkənin bütün imkanlarından dolğun istifadə etmək, mövcud iqtisadi, sosial, siyasi resurslardan tam səmərə, yararlanmaq və ölkənin potensialının gücləndirilməsinə şərait yaratmaq vacib şərtidir. Bu baxımdan enerji, nəqliyyat, logistika infrastrukturunun genişləndirilməsi, bölgələrə xüsusi diqqət yetirilməsi və hər bir bölgənin rəqabət üstünlükləri nəzərə alınmaqla, regional inkişaf mərkəzlərinin yaradılması, şəhər və kənd yerlərində infrastrukturun və sosial xidmətlərin inkişaf etdirilməsi, nəticədə bölgələr üzrə əhalinin yaşayış səviyyəsinin tarazlaşdırılmasına nail olunması nəzərdə tutulur.

Təhsil və səhiyyədə keyfiyyətin yüksəldilməsi, əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, gender bərabərliyinin təmin olunması və ailə institutunun inkişafı, gənclərin potensialının və idmanın inkişaf etdirilməsi konsepsiyanın mühüm istiqamətlərindəndir.

Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş məqsədlərə çatmaq üçün qanunvericilik bazasının mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi və müvafiq institusional potensialın gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər əsas hədəflərdəndir.

Burada İKT və rabitə xidmətlərindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı istiqamətində etibarlı təhlükəsizlik sisteminin yaradılması, milli standartların formalaşdırılması, ölkə üzrə tam rəqəmsal yayımın tətbiq olunması və analog yayımın dayandırılması, eləcə də «elektron hökumət» xidmətlərinin geniş tətbiq edilməsi Azərbaycanda müasir idarəetmənin formalaşmasının əsas prioritetlərindəndir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” ölkədə həyata keçirilən davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsi

olmuşdur. Bu isə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılmasına, nəticədə əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına təkan vermişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 27 fevral 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” regionların inkişafı ilə yanaşı, əhalinin müxtəlif qruplarının rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davamlılığını təmin etməklə, insan hüquqlarının təminatına mühüm töhfələr verəcəkdir.

Dövlət xidmətlərinin və idarəetmənin modernizasiyası. Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar nəticəsində əldə edilən nailiyyətlərin möhkəmləndirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğun olaraq qurulması, dövlət orqanlarına ictimai etimadın gücləndirilməsi, korrupsiyaya şərait yaradan halların aradan qaldırılması və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi, korrupsiya hüquqpozmaları törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi, bu hüquqpozmalardan zərər çəkmiş şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi, korrupsiyaya qarşı mübarizədə nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, vəzifəli şəxslərin və dövlət qulluqçularının vicdanlı xidmət və peşəkarlıq sahəsində nümunəvi davranışının gücləndirilməsi məqsədi ilə strateji hədəflər müəyyən olunmuş, həyata keçirilən islahatlar nəticəsində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi hazırda yeni mərhələdədir.

Ölkənin Əsas Qanunu vətəndaşların cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında, dövlətin [səh. 103-104] idarə olunmasında iştirak etmək hüququnun tənzim edilməsi, bu hüquqların reallaşmasına yüksək hüquqi təminat verir. Belə ki, Konstitusiyanın 54-cü maddəsinin I hissəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında maneəsiz iştirak etmək, 55-ci maddədə isə dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququnun olduğu, bu hüququ onların bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirə biləcəyi, habelə onların dövlət orqanlarında qulluq etmək imkanına malik olması, eləcə də dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sırasından təyin edilməsi təsbit edilmişdir (1, s. 18).

Konstitusiyaya dövlət idarəetmə sisteminin islahatları konsepsiyasında peşəkar dövlət qulluğu institutunun formalaşdırılması ən vacib məsələlərdən biri kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bu məqsədlə “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu işlənib hazırlanaraq 2000-ci ilin 21 iyul tarixində qəbul olunmuşdur. Bu sənəd dövlət idarəetmə orqanları sisteminin fəaliyyətinin məqsədyönlü və səmərəli şəkildə dəyişdirilməsi üçün hüquqi əsas yaratmışdır.

Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin müasir standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi üçün 2007-2011-ci illərdə «Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya» icra edilmiş, Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupunun (GRECO) tövsiyələrinə uyğun olaraq 2011-ci il 24 iyun tarixli qanunla cinayət qanunvericiliyinə və digər normativ- hüquqi aktlara bir sıra mühüm dəyişikliklər edilməklə “Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”, eləcə də Açıq hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı təsdiqlənmişdir. Bu sənədlərdə dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, hesabatlılığın, yeni texnologiyaların tətbiqi əsas prinsiplər kimi təsbit olunmuşdur. Dövlət qulluğuna şəffaf seçim və irəliləyiş qaydası fəaliyyət göstərir, ehtiyat kadrların formalaşdırılmasında, əlavə peşə təhsilinin təşkilində və ümumilikdə dövlət orqanlarının fəaliyyətində, xidmətlərin təqdim olunmasında şəffaflığın təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir (14).

İslahatlar dövlət idarəetməsinin ənənəvi funksiyalarına proqnozlaşdırma, strateji təhlil, qiymətləndirmə, marketinq, insan resurslarının idarə olunması kimi yeni funksiyaların əlavə olunmasına, innovasiyalardan və müasir texnologiyalardan fəal istifadənin təminatına da səbəb olmuşdur. 2011-ci il mayın 23-də «Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» ölkə Prezidentinin fərmanına əsasən, dövlət orqanlarının elektron xidmətləri yaradılmışdır.

Açıq hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planında da şəffaflığın artırılması və açıq hökumətin təşviqi üçün nəzərdə tutulan tədbirlərdən biri məhz elektron xidmətlərin geniş miqyasda təbliği və təkmilləşdirilməsi olmuşdur. Mütərəqqi cəhətlərdən birini də idarəetmənin modernizasiyasının onun bütün sahələrinin təkmilləşdirilməsi ilə paralel şəkildə aparılması təşkil edir.

Açıq hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Proqramında nəzərdə tutulmuş 2012-ci il 25 aprel tarixindən etibarən “Elektron hökumət” portalı tam istifadəyə verilmişdir. Hazırda təsdiq olunmuş 446 dövlət xidmətinin 291-i portala inteqrasiya olunmuş, o cümlədən dövlət saytlarında göstərilən xidmətlərin ümumi sayı 478, portalda olanların sayı isə 374-dür (19).

Yerli və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının informasiya təminatının yaxşılaşdırılması, informasiya sisteminin və infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, elmi-texniki potensialının yüksəldilməsi, informasiya

resurslarının formalaşdırılması, məlumatların operativ əldə olunması, təhlili, təhlükəsizliyi və nəzarətin səmərəliliyin artırılmasının təmin edir.

Müasir texnologiyaların müxtəlif dövlət qurumlarında, o cümlədən məhkəmələrin fəaliyyətində tətbiqi məhkəməyə müraciət imkanlarının genişlənməsinə, ədalət mühəki- [səh. 104-105] məsinin həyata keçirilməsində süründürməçilik və sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına, aşkarlıq və operativliyin təmin edilməsinə, məhkəmə qərarlarının icrasına nəzarətin effektivliyinin artırılmasına, elektron karguzarlığın və elektron sənəd dövriyyəsinin təmin edilməsinə xidmət edəcəkdir.

İnsan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi sahəsində institusional və siyasi mexanizmlərinin gücləndirilməsi istiqamətində əhalinin məhkəmələrə müraciət etməsinin asanlaşdırılması məqsədi ilə təkcə son 5 ildə ölkəmizdə 20-dək yeni regional, o cümlədən apelyasiya və ağır cinayətlər məhkəmələri yaradılmış, hərbi məhkəmə sistemi təkmilləşdirilmişdir. Dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşların hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınmasında inzibati ədliyyənin xüsusi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq ölkənin 7 bölgəsində inzibati-iqtisadi məhkəmələrinin təsis olunması, məhkəmə hakimiyyətinin özünüidarə orqanı olan Məhkəmə-Hüquq Şurasının yaradılması insan hüquqlarına verilən mühüm töhfələrdəndir.

Eyni zamanda müstəqil təsisat olan Vəkillər Kollegiyasının fəaliyyətinin yeni, demokratik əsaslarla təşkil edilməsi və əhaliyə hüquqi yardımın yaxşılaşdırılması məqsədi ilə 1999-cu ildə «Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» qanun qəbul edilmiş, hüquqi yardımın göstərilməsində bu orqanın rolunun daha da artırılması üçün bu sahədə qanunvericilik daha da təkmilləşdirilərək müasir tələblərə uyğunlaşdırılmışdır.

Dövlət idarəetməsinin modernizasiyası, şəffaflığın artırılması və idarəetmədə yeni fəaliyyət üslubunun formalaşdırılması yönündəki mühüm tədbirlərdən biri ölkə Prezidentinin 13 iyul 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması oldu. Agentlik dövlət orqanlarında şəffaflığın artırılmasının, vətəndaşlara xidmətlərin daha keyfiyyətli, rahat, yeni üslubda və müasir innovasiyaların tətbiqi ilə göstərilməsinin, vətəndaşlara münasibətdə etik davranış qaydalarına əməl edilməsinin və vətəndaş məmnunluğunun təmininin zəruriliyindən yaradılmışdı (16).

Bu xüsusiyyətlərin islahatlar prosesində nəzərə alınması bir neçə orqanın xidmətlərini bir qurumda təqdim edən «ASAN xidmət» mərkəzlərinin yaradılması ilə nəticələnmişdir. Eyni xidməti göstərmək imkanının paralel olaraq bir neçə quruma verilməsi vətəndaşa xidmət qurumunu sərbəst seçmək imkanı da yaradır. Məhz bu seçim səmərəlik göstəricisini müəyyənləşdirir, şəffaflıq, asanlıq, çeviklik və vətəndaş məmnunluğu prinsiplərini önə keçirir, innovativ fəaliyyətin genişlənməsi müasir dövrün əsas çağırışlarından birinə çevrilir. Siyasi varisliyə, milli maraqlara və müasirliyə əsaslanan, dövlət qulluğunun xalqa xidmət olduğunun institusional əsaslarını formalaşdıran siyasi iradə milli, modern, şəffaf və səmərəli idarəetmə modelinin qurulmasına yönəlir.

Beləliklə, demokratik dəyərlərə əsaslanan yeni ictimai münasibətlər sistemində müasir modellərdən bəhrələnməklə yanaşı, milli, tarixi dövlətçilik ənənələrinə, milli idarəçilik sistemə və maraqlara uyğun formalaşdırılan yeni idarəetmə modeli xalqa xidmətin, şəffaf və səmərəli idarəetmənin konseptual əsaslarını yaratmağa istiqamətlənmişdir. islahatların mühüm innovasiyası mütərəqqi, konseptual modellərin müsbət cəhətlərini siyasi varisliklə, milli maraqlarla uyğunlaşdırmaq və tətbiq etmək vətəndaşyönümlü modern idarəetmə modelinin formalaşdırılmasında öz təzahürünü tapır.

Respublikamızda yeni inkişaf mərhələsinin mühüm təminat şərti kimi təsbit olunan səmərəli dövlət idarəetməsinin qurulmasına yönələn dövlət siyasətinin mərkəzində vətəndaş durur, onun məmnunluğu dövlət xidmətlərinin keyfiyyət və asanlığının əsas göstəricisi hesab olunur, şəffaflığın təminatı, kadr potensialının zənginləşdirilməsi ictimai həyatın bütün sahələrinin dinamik inkişafı ilə eyni ahəngdə uğurla davam etdirilir.

Hazırda, «ASAN xidmət» mərkəzləri 10 dövlət orqanın standartlaşdırılmış 30 qrup [səh. 105-106] hüquqi xidmətini həyata keçirir. Ümumilikdə, özəl şirkət və müəssisələrin funksional yardımçı xidmətləri ilə birlikdə göstərilən xidmətlərin sayı 250-dən çoxdur (16).

“ASAN xidmət” mərkəzində vətəndaşların gözləməsi və vaxtını səmərəli keçirməsi üçün funksional yardımçı xidmətlər - bank, sığorta, hüquqi yardım və tərcümə mərkəzləri, laboratoriya, tibbi xidmət, internet-kafe, poçt şöbələri, fotostudiya fəaliyyət göstərir. Mərkəzdə yerləşdirilən xüsusi terminallar vasitəsilə mobil rabitə, internet, işıq, su, qaz və digər kommunal xidmətlərin, kredit və sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi mümkündür. Vətəndaşın qəbulu elektron növbə əsasında həyata keçirilir. Bunun üçün ən müasir avadanlıq quraşdırılmışdır.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi və təbliğində hüquqi və institusional mexanizm kimi Ombudsman təsisatı. Azərbaycan Respublikasında aparılan demokratik hüquqi islahatlar insan hüquqlarının, beynəlxalq hüququn ümum qəbul olunmuş prinsipləri əsasında müdafiəsi sahəsində mühüm irəliləyişlərin əldə edilməsinə şərait yaratmış və bu

müddət ərzində ölkəmiz bir çox beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur ki, bunların da yarısından çoxu bilavasitə və ya dolayısı ilə insan hüquq və azadlıqları ilə bağlıdır.

Məlumdur ki, hüquqi islahatların başlıca məqsədlərindən biri də insan hüquqlarının təmin edilməsi və səmərəli müdafiə mexanizmlərinin yaradılmasından ibarətdir. Bu baxımdan Ombudsman institutu dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin hüquq sistemlərində insan hüquqlarının müdafiəsində və dövlət orqanlarının qanuniliyi və fəaliyyətinin möhkəmləndirilməsində mühüm mexanizm rolunu oynayır (10, s. 25).

Ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının təmini istiqamətində aparılan hüquqi islahatların tərkib hissəsi kimi, insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədi ilə 28 dekabr 2001-ci il tarixdə «Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) haqqında» Konstitusiyaya Qanunu qəbul edilmiş, Azərbaycan Respublikasının ilk Ombudsmanı ölkə Parlamenti tərəfindən 2002-ci il iyulun 2-də, təkrarən isə 5 mart 2010-cu ildə seçilmişdi.

Müvəkkilin fəaliyyətinin Konstitusiyaya Qanunu səviyyəsində tənzimlənməsi, cəmiyyət üçün əhəmiyyətinin göstəricisi olaraq, onun digər dövlət orqanlarından fərqi və Azərbaycanda ümumi insan hüquqlarının müdafiəsi sistemində müstəsna yerə malik olduğunu vurğulayır, konstitusiyaya qanunvericiliyinin mahiyyətindən irəli gələn təminatları verir.

Belə bir demokratik institutun yaradılmasında əsas məqsəd Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş və Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsinə daha effektiv nail olmaqdan ibarətdir (3).

Öz fəaliyyətini aşkarlıq, şəffaflıq, qanunçuluq, ədalət və qərəzsizlik kimi bəşəri prinsiplər əsasında quran Müvəkkil «İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə»də, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında, eləcə də ölkəmizin tərəfdar çıxdığı digər beynəlxalq hüquqi sənədlərdə, həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarında təsbit edilmiş insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi üçün Qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətlərdən səmərəli istifadə etməklə öz vəzifəsini yerinə yetirir.

Ombudsmanın sərəncami əsasında əhalinin müxtəlif kateqoriyalarının hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi işinin əlaqələndirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə uşaq hüquqları, qadın hüquqları və gender bərabərliyi, əlillərin, ahılların, milli azlıqların hüquqlarının, qaçqın və məcburi köçkünlərin, hərbi qulluqçuların, məhkumların hüquqları, işgəncələrlə, korrupsiya, insan alveri ilə mübarizə, eləcə də sülh, din və vicdan azadlığı məsələləri üzrə ixtisaslaşdırılmış müşavirlər fəaliyyət göstərir. İxtisaslaşdırılmış müşavirlər tərəfindən mütəmadi olaraq müvafiq sahələr üzrə milli qanunvericilik və beynəlxalq hüquqi aktlar, bu sahədə ölkə- [səh. 106-107] də vəziyyət təhlil edilir, ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə təkliflər və tədbirlər planı hazırlanır.

Müvəkkilin illik fəaliyyətini əks etdirən məruzələrində isə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyəti, o cümlədən vətəndaş və siyasi hüquqların - azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ, fikir, söz, məlumat azadlığı, sərbəst toplaşmaq və vicdan azadlığı, seçki hüququ, müraciət etmək hüququ, birləşmək hüququ, məhkəmə təminatı hüququ, hüquqi yardım almaq hüququ, həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların - əmək hüququ, təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək hüququ, sosial təminat hüququ, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ, sağlamlığın qorunması hüququ, təhsil hüququ, mənzil hüququ, azad sahibkarlıq hüququ, milli qanunvericilikdə və insan hüquqları sahəsində Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit olunmuş digər hüquq və azadlıqların müdafiəsi üzrə fəaliyyəti öz əksini tapmışdır.

Əhalinin Ombudsmana müraciətlərini asanlaşdırmaq, böyük məsafələr qət etmək, nəqliyyat və poçt xidmətləri xərclərini aradan qaldırmaq, yerlərdə araşdırmalar daha tez aparmaq, habelə əhalinin hüquqi maarifləndirilməsinin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə ölkənin 4 regionunda - Gəncə, Şəki, Quba və Cəlilabadda Müvəkkilin regional mərkəzləri fəaliyyət göstərir.

Minlərlə soydaşımızın, əhalinin müxtəlif qruplarının-qaçqın və məcburi köçkünlərin, ahılların, əlillərin, qadınların, uşaqların, məhkumların, miqrantların, hərbi qulluqçuların, milli azlıqların, ruhi xəstələrin və digərlərinin müxtəlif sahələrdə, iş bərpa ilə bağlı, ünvanlı sosial yardımların müəyyən edilməsi və verilməsi, məhkəmə qərarlarının icrası, şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsi, pensiyaların, alimentlərin təyin olunması, mülkiyyət, torpaq, mənzil və başqa problemləri Müvəkkilin müdaxiləsi nəticəsində öz həllini tapmışdır.

Ombudsmanın təşəbbüsü ilə ənənəvi olaraq, “18 iyun - Milli İnsan Hüquqları Günü”, “10 dekabr - Ümumdünya İnsan Hüquqları Günü”, “21 sentyabr - Beynəlxalq Sülh Günü”, 20 noyabr - Uşaq Hüquqları Konvensiyasının qəbul edilmə tarixi ərəfəsində elan olunan aylıqlar müsbət təcrübəyə çevrilmişdir. Aylıqların keçirilmə tarixləri ərəfəsində Ombudsmanın dövlət qurumlarına, QHT və KİV-ə, həmçinin icmalara və beynəlxalq təşkilatlara müxtəlif tədbirlərin

keçirilməsi, təşəbbüslər göstərilməsi tövsiyə edilir ki, bu da uğurlu əməkdaşlığa hər kəsi səfərbər etməklə, yerlərdə geniş əhali kütləsi arasında hüquq mədəniyyətinin və düşüncəsinin bərqərar olmasına xidmət edir.

Ombudsman milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və yeni qanun layihələrinin qəbul edilməsi istiqamətində də səlahiyyəti çərçivəsində təşəbbüslərini artırır. Təsisat tərəfindən Azərbaycan Respublikasının cinayət, cinayət prosessual, mülki, mülki prosessual, inzibati xətalar, miqrasiya, əmək, ailə, mənzil, seçki və s. məcəllələrinin, o cümlədən əlillik, pensiyalar və sosial müavinətlər, sosial xidmətlər, məhkumlar, ruhi xəstələrlə bağlı və s. istiqamətlərdə qanunvericilik aktlarının monitorinqini həyata keçirilməklə, təkmilləşdirilməsi istiqamətində parlamentə və hökumətə təkliflərini təqdim edir, aidiyyəti qurumlarla işçi qruplarında işi təşkil edir.

Vətəndaşların maraqlarının təmini baxımından qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində Konstitusiyaya Məhkəməsi ilə də əməkdaşlıq inkişaf etdirilməklə, müvafiq qərarlar qəbul edilməsinə nail olunmuşdur. Müvəkkilin sorğuları əsasında Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilmiş həmin qərar və qəraradlar istər nəzəri, istərsə də təcrübə əhəmiyyət kəsb edərək, Konstitusiyada və digər normativ-hüquqi aktlarda təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmininə mühüm töhfələrini verməkdədir (1, s.47).

Ümumilikdə isə, Müvəkkilin 461 təklifi müvafiq qurumlara göndərilmişdir ki, burada da əsas məqsəd illik məruzələrdə göstərilmiş nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılması, [səh. 107-108] habelə səlahiyyətli dövlət qurumlarına göndərilmiş bir sıra sahələrlə bağlı təklif və tövsiyələrin təmin olunması məqsədi ilə tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Hazırda 60%-dən çoxu həyata keçirilmiş bu təkliflər demokratik idarəetmənin və dövlət-vətəndaş münasibətlərinin təkmilləşməsində, süründürməçiliyin və bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması üzrə islahatlara öz töhfəsini verməkdədir.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycan Respublikası tərəfindən 2 dekabr 2008-ci il tarixdə «İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya»nın Fakültativ Protokolu ratifikasiya edilmişdir. Həmin protokolun icrasının təmin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 yanvar 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə adıçəkilən sənəddə nəzərdə tutulmuş milli preventiv mexanizm (MPM) funksiyalarını yerinə yetirən təsisat qismində Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) müəyyən edilmişdir. 21 dekabr 2010-cu il tarixdə Milli Məclis tərəfindən «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Konstitusiyaya Qanununa əlavə və dəyişikliklər Müvəkkilin, eləcə də müvafiq beynəlxalq qurumların, habelə vətəndaş cəmiyyətinin, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən hüquq müdafiə təşkilatlarının və hüquq müdafiəçilərinin təklif və tövsiyələri nəzərə alınmaqla qəbul edilmişdir.

Bu sahədə mövcud olan beynəlxalq təcrübə öyrənilərək təhlil edilmiş, yeni fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, həmçinin ölkədə tutulmuş və ya azadlığı başqa cür məhdudlaşdırılmış şəxslərin saxlanıldığı 240-dan artıq müəssisənin (Ədliyyə Nazirliyinin tabeliyində olan cəzaçəkmə müəssisələri, istintaq təcridxanaları, həbsxanalar, məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələri, xüsusi müəssisələr, Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyində olan polis bölmələrinin saxlama yerləri, müvəqqəti saxlama təcridxanaları, ixtisaslaşmış saxlama təcridxanaları, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin tabeliyində olan istintaq təcridxanası, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində olan sosial müəssisələr, Təhsil Nazirliyinin tabeliyində olan internat məktəbləri, Müdafiə Nazirliyinin tabeliyində olan intizam xarakterli hərbi hissə və hauptvaxtlar, Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində olan psixiatriya müəssisələri, qanunsuz miqrantların saxlanılma mərkəzi və s.) siyahısı tərtib olunmuş və bu müəssisələrə müntəzəm baxışlar həyata keçirilməkdədir. Hazırda Müvəkkilin hüquq-pozuntuları ilə bağlı 24 saat ərzində müraciətləri qəbul edən iki qaynar xətti də fəaliyyət göstərir.

Məhkumların hüquqlarının təmin edilməsi vəziyyətini diqqətdə saxlayan Müvəkkil ona edilən müraciətləri nəzərə alaraq, müxtəlif vaxtlarda əfvlə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinə, o cümlədən amnistiya aktının qəbulu ilə bağlı ölkə parlamentinə çoxsaylı müraciətlər etmişdir. Bu günədək ölkə Prezidenti tərəfindən 56 əfv fərmanı imzalanmış, Milli Məclis tərəfindən isə 10 amnistiya aktı qəbul edilmişdir ki, bu da minlərlə islah olunmuş şəxsin vaxtından əvvəl cəzasının çəkilməmiş hissəsindən azad edilməsi, cəza müddətinin azaldılması, məhkumluğunun götürülməsi ilə müşayiət olunaraq insan hüquqları sahəsində islahatlara mühüm töhfə vermişdir (21). Bu proseslərin gedişində Ombudsmanın müraciətləri əsasında 437 məhkum əfv olunmuş, çoxsaylı şəxslərə isə amnistiya aktı şamil edilmişdir.

“Ədliyyə İslahatlarına Dəstək Proqramı”nın əsas istiqamətlərindən biri kimi penitensiar sistemin müasirləşdirilməsi müəyyən edilmişdir ki, ictimai nəzarətin geniş tətbiqi, məhkumlar üçün sosial xidmətlərin daha da əlçatan edilməsi, onların cəmiyyətə adaptasiyası, sosial problemlərinin həlli əsas hədəf kimi yeni yanaşma və dəstək tələb edir.

Müvəkkil, həmçinin informasiya sahibi olan dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin “informasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərindən irəli gələn vəzifələri [səh. 108-109] yerinə yetirməsinə nəzarəti həyata keçirir. Yeni əlavə və dəyişikliklərlə bağlı Müvəkkil tərəfindən dövlət qurumlarının mətbuat xidmətlərinin nümayəndələri, həmçinin qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyəti qurumları və media ilə məsləhətləşmələr keçirilmiş və hazırda da bu proses davam etdirilir.

Bununla yanaşı, Müvəkkilin BMT-nin «Əlillərin hüquqları haqqında» Konvensiyası və onun Fakültativ Protokolunun ratifikasiya edilməsi ilə bağlı irəli sürdüyü təklif müsbət qarşılanmış, Konvensiya və onun Fakültativ Protokolu Azərbaycan Respublikasının 2008-ci il 2 oktyabr tarixli Qanununa əsasən ratifikasiya edilmiş, 2009-cu il 28 yanvar tarixindən ölkəyə münasibətdə qüvvədədir.

Eyni zamanda bir sıra dövlət qurumlarının və 25-dək QHT-ni öz ətrafında birləşdirən Əlil Təşkilatları İttifaqının adıçəkilən konvensiyanın 33.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müstəqil monitorinq mexanizminin yaradılması öhdəliyinin yerinə yetirilməsi istiqamətində zəruri tədbirlərin görülməsi ilə bağlı irəli sürdüyü təkliflər nəzərə alınaraq, aidiyyəti dövlət qurumları ilə məsləhətləşmələrdən sonra müstəqil monitorinq mexanizmi funksiyalarını həyata keçirən təsisat qismində Ombudsman müəyyənləşdirilmiş, BMT-nin Əlillərin Hüquqları üzrə Komitəsinə paralel məruzə də hazırlanaraq təqdim edilmişdir.

İnsan hüquqlarının təmini baxımından əhəmiyyətli hadisələr sırasında, həmçinin BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası çərçivəsində həyata keçirilən Universal Dövrü İcmal (UDİ) mexanizmi xüsusilə qeyd edilməlidir. Müvəkkil bu prosesə fəal qoşulmuş, dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarını cəlb etməklə, maarifləndirici xarakterli tədbirlər həyata keçirmiş, İnsan Hüquqları Şurasının 18 iyun 2007-ci il tarixli 5/1 sayılı qətnaməsinə uyğun olaraq UDİ mexanizmi üzrə əlavə məruzə hazırlamış və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığına göndərmişdir.

2009-cu ilin fevralında və 2013-cü ilin mayında isə insan hüquqları sahəsində vəziyyətin dəyərləndirilməsi baxımından tam yeni mexanizm olan UDİ üzrə Azərbaycan dövlətinin BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasında iki hesabatı dinlənmiş və bu sənədə böyük maraq göstərmiş dövlət nümayəndələrinin fəal iştirakı ilə müzakirələr nəticəsində ölkəmizdə insan hüquqları sahəsində əldə edilmiş uğurlar müsbət təcrübə kimi dəyərləndirilmiş, mövcud nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün tövsiyələr verilmişdir. Bu zaman ən yüksək dəyərləndirilən uğurlar sırasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının, o cümlədən İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq üçün Milli Fəaliyyət Proqramının qəbulu və Ombudsman təsisatının uğurlu fəaliyyəti müsbət təcrübə kimi vurğulanmışdır. UDİ çərçivəsində ölkə üzrə verilmiş tövsiyələr isə bu gün hər bir qurumdan geniş səpkidə və yeni yanaşma tələb edir (7, s.234).

Bu çərçivədə uşaqların vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş çoxsaylı təklif və tövsiyələrin, müvafiq tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutan və hökumətin hesabatına əlavə olaraq BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinə təqdim edilmiş Ombudsmanın uşaq hüquqları üzrə ilk ixtisaslaşmış məruzəsi də qeyd olunan sahədə vəziyyətin öyrənilməsinə və müvafiq tədbirlərin görülməsinə öz töhfəsini verir.

Bu baxımdan il ərzində həyata keçirilən hüquq olimpiadaları, uşaq rəsm müsabiqələri uşaq və gənclərdə hüquqi bacarıqların formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Ombudsmanı 2008-ci ildən Avropa Uşaq Ombudsmanlarının Şəbəkəsinə (ENOC) üzv seçilməklə, bu qurumun fəaliyyətində də aktiv iştirak edir ki, bu da uşaq hüquqlarının müdafiəsi, təmini və təşviqinə və beynəlxalq sahədə əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar açır (7, s.14).

Müvəkkilin fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi uşaqlar, əlillər, qadınlar, məhkumlar, hərbi qulluqçular, miqrantlar, milli azlıqlar, ruhi xəstələr, HIV/AIDS-dən əziyyət çəkənlər- [səh. 109-110] rə ünvanlanan hüquqi maarifləndirmə işini təşkil etməklə yanaşı, çoxsaylı konfranslar, dəyirmi masalar, müzakirələr təşkil edir ki, bu da onların problemlərinin qabardılması və həllinə kömək edir.

Ombudsman insan hüquqları ilə bağlı digər strateji sənədlərin də implementasiyasında fəal iştirak edir. Onun təklifi ilə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının “Kişi və qadın işçilər üçün bərabər münasibət və bərabər imkanlar haqqında: ailə vəzifələri olan işçilər” adlı 156 və “Analıqın mühafizəsi haqqında” 183 sayılı konvensiyaları, BMT-nin “Qadınlara münasibətdə ayn-seçkililiyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiya”sının 20-ci maddəsinin birinci bəndinə edilmiş düzəliş, “Avropa Şurasının İnsan Alverinə qarşı Fəaliyyət üzrə Konvensiyası ” və digər beynəlxalq sənədlər Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Habelə “Əlil insanların hüquqlarının qorunması üzrə Beynəlxalq Konvensiya” və həmin Konvensiyanın Fakültativ Protokolu, BMT-nin “İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı Konvensiyanın Əlavə Protokol”u Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur (7, s. 281).

Müvəkkil biznes strukturlarında korporativ sosial sərmayə proqramı səmərəli fəaliyyət mexanizmlərinin yaradılması istiqamətində biznes və insan hüquqları sahəsini inkişaf etdirir ki, bu da sosial xidmət növlərinin və şəbəkəsinin genişləndirilməsi istiqamətində təşəbbüslərin dəstəklənməsinə xidmət edir. Biznes və insan hüquqları istiqamətində sahibkarlar və biznes qurumları, dövlət qurumları, parlament üzvləri və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri cəlb olunmaqla silsilə tədbirlər keçirilir. Yenilik olaraq, insan hüquqlarının effektiv müdafiəsinin təmini məqsədi ilə biznes və uşaq hüquqları, biznes və qadın hüquqları istiqamət kimi inkişaf etdirilməkdədir.

Bu istiqamət üzrə beynəlxalq sənədlərin implementasiyası və milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, davamlı maarifləndirmə işinin aparılması, korporativ-sosial proqramın hazırlanması, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında yeni istiqamətlərin müəyyən olunması və bu sahədə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi, insan hüquqlarına hörmət və riayət edilməsi ilə bağlı sahibkarların məsuliyyətinin artırılması, uşaqların erkən yaşlarından fiziki imkanlarına uyğun olmayan əməyə cəlb edilməsinin yolverilməzliyi, sahibkarların iş prosesində ekoloji məsələlərə “ehtiyatlılıq” prinsipinə yanaşması, onların ətraf mühitin vəziyyətinə görə məsuliyyətinin gücləndirilməsi, ekoloji cəhətdən təhlükəsiz texnologiyaların tətbiqinin inkişafına səy göstərilməsi zəruridir.

Üçüncü nəsil hüquqların öyrənilməsi və tətbiq olunması istiqamətində Ombudsman tərəfindən əhəmiyyətli və sistemli tədbirlər həyata keçirilir. Ombudsmanın təşəbbüsü ilə yaradılmış Azərbaycan Sülh və İnkişaf Alyansı kollektiv hüquqların təbliği sahəsində koordinasiyanı həyata keçirir.

Müvəkkilin təşəbbüsü ilə yaradılmış və hüquqi maarifləndirmə işinin effektivliyini təmin edən müxtəlif özəklərdə, mütəmadi olaraq minlərlə insanın faydalandığı, Qadın və İnkişaf Mərkəzində qadınlara, Ahılların Resurs Mərkəzində ahıllara və uşaq hüquqları üzrə resurs mərkəzi olan Azərbaycan Uşaq və Gənclərin Sülh Şəbəkəsi nəzdində isə müntəzəm fəaliyyət göstərən, uşaq hüquqları təhsilini nəzərdə tutan «Liderlik məktəbi»ndə insan hüquqları sahəsində məlumatlı gənclərin yetişdirilməsi işinə xüsusi diqqət yetirilir ki, bu da uşaq və gənclərin öz hüquqlarını öyrənməsinə və öz yaşadlarına öyrətməsinə, onlarda vətənpərvərlik hissinin aşılmasına, uşaqların liderlər kimi yetişməsinə xidmət edir.

Eyni zamanda Təhsil Nazirliyi və YUNISEF-lə əməkdaşlıqda regionlarda yerləşən yaradıcılıq mərkəzlərinin insan hüquqları baxımından ixtisaslaşması, bu istiqamətdə məlumatlı gənclərin yetişdirilməsi sahəsində də işlər həyata keçirilməkdədir.

Bu baxımdan insan hüquqları üzrə ixtisaslaşmış müəssisələr, eləcə də mütəxəssislərlə [səh. 110-111] əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və onların bu sahədə maarifləndirmə işinə cəlb edilməsi istiqamətində də məqsədyönlü fəaliyyət həyata keçirilir.

İnsan hüquqları təhsili istiqamətində “İnsan hüquqları”, habelə “Genderə giriş” fənlərinin müstəqil bir fənn kimi universitet səviyyəsində tədrisinə, yeni nəsil hüquqşünaslar, sosial işçilər və ixtisaslaşmış psixoloqların hazırlanması işinin təşkilinə nail olunmuşdur. Hazırda Bakı Dövlət Universitetində insan hüquqları kafedrası yaradılmış, bakalavr və magistr pilləsində insan hüquqları üzrə kadr hazırlığına başlamaqla bu sahəyə elmi yanaşma nümayiş etdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında, habelə yeni yaradılmış və ixtisaslaşmış akademiyalarda, Polis və Ədliyyə Akademiyalarında dövlət qulluqçularına, müdavimlərə, tələbələrə ünvanlanan müxtəlif mövzulu treninqlər, yenidən hazırlama kursları insan hüquqları sahəsində məlumatlı kadrların yetişdirilməsi işinə mühüm töhfə verir.

İnsan hüquqları təhsili və elə hüquqi maarifləndirmə baxımından Ombudsman təcrübəsində formalaşdırılan müsbət təcrübələrdən biri də “Uşaq hüquqlarının pilləli tədrisi” proqramıdır. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının (MFP) müddəaları, o cümlədən BMT-nin Baş Məclisi tərəfdən bəyan edilmiş “İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirmə” və “İnsan hüquqları sahəsində təhsil”, YUNESKO-nun “Davamlı inkişaf naminə təhsil” onilliyi əsasında başlanmış və Ombudsmanın təşəbbüsü ilə Təhsil Nazirliyi ilə əməkdaşlıqda orta ümumtəhsil məktəblərində insan hüquqları təhsili bazasında həyata keçirilən uşaq hüquqlarının pilləli tədrisi paytaxtda və respublikanın regionlarında geniş tətbiq olunur və proqramın başa çatdığı məktəblərdə davamlılığı təmin etmək məqsədi ilə “Uşaq hüquqlarının tədrisi mərkəz”ləri də yaradılır.

Bu interaktiv tədris proqramı insan hüquqları mədəniyyətinin təbliğinə, cəmiyyətdə və məktəb mühitində insan hüquqlarının tərkib hissəsi kimi uşaq hüquqlarının reallaşdırılmasına və tədrisinə xidmət etməklə həmyaşıddan - həmyaşıda prinsipi əsasında tətbiq olunur.

Hüquq düşüncəsinin inkişaf etdirilməsi və hüquqi yardım baxımından 2004-cü ildən etibarən Müvəkkilin Aparatında mütəmadi olaraq ölkəmizdə dövlət və özəl universitetlərin bazasında Hüquq Klinikalarının Şəbəkəsi də yaradılmışdır. Klinikaların işinin təkmilləşdirilməsi üçün xarici ekspertlər dəvət olunmuş, hüquqi maarifləndirmə

seminarlarında hüquq fakültəsinin tələbələri də cəlb edilməklə, hüquqi xidmət göstərilməsi üçün yeni tədris modulları işlənilib hazırlanmışdır.

Müvəkkilin təşəbbüsü ilə yerli və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıqda yaradılmış Uşaq Hüquqları Klinikası isə müstəqil olmaqla, daxil olmuş müraciətlər əsasında uşaqların qanuni mənafeyinin müdafiəsi, məhkəmələrdə təmsilçilik, uşaq hüquqları sahəsində yerlərdə hüquqi maarifləndirmə işinin təşkili istiqamətində müsbət nəticə verməkdədir.

Təsisatda «İnsan hüquqları sahəsində xüsusi qısamüddətli təhsil şəbəkəsi» də yaradılmışdır. Müxtəlif universitetlərin tələbələri ardıcıl olaraq istehsalat təcrübəsi dövründə bu təhsil şəbəkəsinin imkanlarından faydalanır, mövcud təcrübə ilə yaxından tanış olurlar.

Ombudsman hüquq mədəniyyətinin və düşüncəsinin artırılmasında dövlət qurumları: parlament, nazirliklər, hüquq-mühafizə orqanları, məhkəmələr, yerli icra hakimiyyətləri, QHT və KİV-lər, beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq qurmuşdur. Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin insan hüquqlarının təmini baxımından təkmilləşdirilməsi sahəsində müvafiq tədbirlər həyata keçirilmiş, bu qurumların nümayəndələri, deputat köməkçiləri, hakimlər və hakimliyə namizədlər, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları və vəkillər peşəkarlığın artırılması məqsədi ilə trening-seminarlara cəlb olunurlar. [səh. 111-112]

Fikir, söz və məlumat azadlığının təmini müasir informasiya cəmiyyətinin söykəndiyi əsas dəyər və məqsədlər olmaqla bərabər, ölkənin demokratik inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirməyə imkan verdiyindən, insan hüquqlarının sferasının ən mühüm elementlərindən sayılır. Bu baxımdan demokratik idarəetmənin təşkili və informasiyanın təmini məqsədi ilə KİV-lərlə də sıx əməkdaşlıq qurulmuşdur. Müvəkkilin gündəlik fəaliyyəti həm iqtidar, həm də müxalifət qəzetlərində müntəzəm olaraq işıqlandırılır (14).

Qeyd olanlarla yanaşı, insan hüquqları sahəsində idarəetmənin təşkili prosesində Müvəkkil QHT-lər, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının geniş tərkibdə iştirakını dəstəkləməklə, müsbət nəticələrin əldə olunmasına imkan verən uğurlu əməkdaşlıq əlaqələri formalaşdırılmışdır.

Eyni zamanda QHT-lər tərəfindən həyata keçirilən geniş fəaliyyət insan hüquqlarına töhfə verməklə yanaşı, Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu mənada sosial problemlərin həllinə yardımçı olmaq, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlara kömək göstərmək, insanların yaradıcı potensialının, bilik və bacarıqlarının aşkara çıxarılması kimi xeyirxah missiyanı, elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman, İKT və ekoloji sahələrdə yerli və beynəlxalq layihələri dəstəkləyən Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti xüsusilə təqdirəlayiqdir.

Fondun Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, xüsusilə də “Xocalıya ədalət” kampaniyası çərçivəsində uğurlu fəaliyyəti bu genosid aktının beynəlxalq təşkilatlar, dövlətlər, parlamentlər tərəfindən tanınması ilə nəticələndi.

Hüquqi maarifləndirmə işinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə Ombudsman təsisatı tərəfindən hüquqi nəşrlər, hüquq lüğətləri, tematik lifletlər, müxtəlif məcmuələr, broşürlər, kitabçalar və yaddaş vərəqələri hazırlanır, çap olunur və əhali arasında yayılır. Bu gün 147 adda nəşrlər hazırlanmış, 23-dən artıq insan hüquqlarına və layiqli idarəetməyə dair xarici ədəbiyyat dilimizə tərcümə olunmuş, o cümlədən Azərbaycan dilində olan 46 vəsait ingilis dilinə, 36-sı isə rus dilinə tərcümə olunaraq çap edilmiş, geniş oxucu auditoriyası arasında yayılmış və kitabxanalara paylanmışdır.

Bu fəaliyyət çərçivəsində hüquqi nəşrlər, Ombudsmanın illik məruzələri çap olunur, aylıq informasiya bülletenləri hazırlanır, rəsmi internet səhifəsi yeniləşdirilir və ictimaiyyət məlumatlandırılır. Təsisatda insan hüquqları sahəsində ixtisaslaşmış ilk kitabxana yaradılmışdır ki, hüquq mütəxəssisləri, QHT nümayəndələri və tələbələr bu imkandan faydalanırlar.

Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və praktik tətbiqi baxımdan əməkdaşlığa önəm verir. Hazırda təsisat beynəlxalq proqramların, Avropa Birliyinin Şərq tərəfdaşlığı və Twinning layihələrinin, TAİEX proqramının iştirakçısıdır.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyətinə görə Azərbaycan Ombudsmanı Beynəlxalq və Avropa Ombudsmanlar institutlarına, habelə Asiya Ombudsmanlar Assosiasiyasına üzv qəbul olunmuşdur. 27 oktyabr 2006-cı il tarixdə Milli İnsan hüquqları Təsisatlarının Beynəlxalq Əlaqələndirmə Komitəsi (BƏK) tərəfindən milli insan hüquqları təsisatı kimi Azərbaycan Ombudsmanının fəaliyyəti Paris prinsiplərinə cavab verdiyindən “A” statusu ilə akkreditasiya olunmuşdur.

2012-ci ildə Müvəkkilin fəaliyyəti BƏK tərəfindən monitorinq edilmiş, onun “A” statusu yenidən reakkreditasiya olunmuş və Paris prinsiplərinə uyğun müstəqil fəaliyyət göstərdiyi BMT səviyyəsində bir daha təsdiqlənmişdir (7, s.234).

Bu imkanlardan faydalanaraq, Müvəkkil müntəzəm olaraq BƏK-in illik sessiyalarında iştirak edir və insan hüquqlarının müxtəlif istiqamətlərini əhatə edən bəyanatlarla çıxış edir ki, (Məsələn, uşaqlar hərbi münafişlər dövründə, qaçqın və məcburi köçkünlərin, əlillərin hüquqlarının müdafiəsi, ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq və etnik təmizləmə, soyqırım [səh. 112-113] cinayətlərinin qarşısının alınması və cəzalandırılması ilə bağlı və s.) həmin sənədlər rəsmi olaraq qeydiyyatda da alınmışdır.

Ombudsmanın cəmiyyətə gətirdiyi ən mühüm yenilik ondan ibarətdir ki, cəmiyyətdə «insan hüquqları» anlayışına münasibət müsbət baxımdan tamamilə yenilənmiş, hüquqi tərbiyə və hüquq mədəniyyəti yeni məzmununda formalaşmış, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aidiyyəti dövlət qurumları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında əlaqələndirilmiş iş üsulu yaranmış, zorakılıq halları azalmış, vətəndaş fəallığı və təəssübkeşliyi xeyli artmışdır. Kütləvilərin təmin edilməsi, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, həm ayrı-ayrı əhali qrupları, həm də dövlət strukturları arasında hüquqi maarifləndirmə işinin aparılması və görülən tədbirlər daha səmərəli və layiqli idarəetmənin bərqərar olunmasına və ən əsası, həyatın müxtəlif sahələrində insan hüquqları amilinə mühüm töhfə verir ki, bu da ölkədə həyata keçirilən uğurlu islahatlar nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu baxımdan Ombudsmanın innovativ yanaşmaları da layiqli qiymətini almaqla, formalaşdırılmış və uğurla həyata keçirilən ölkə modeli müsbət təcrübə kimi qəbul edilmişdir.

Bu günlərdə Bakıda keçirilmiş IV Beynəlxalq Humanitar Forumda da vurğulandığı kimi, ölkəmiz ən geniş humanitar əməkdaşlıq məsələlərinin müzakirə edildiyi nüfuzlu bir məkandır. Mədəniyyətlər, sivilizasiyalar, konfessiyalar arasında dialoq və əməkdaşlıq ənənələri olan tolerantlıq nümunəsi Azərbaycan bu mənada insan hüquqlarına beynəlxalq aləmdə uğurlu töhfələr verən, örnək ölkələr sırasındadır.

Qazanılmış müsbət təcrübə dövlət quruculuğu və idarəetmə sahəsində aparılan ardıcıl və məqsədyönlü islahatlar müasir idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılmasına və fəaliyyətin insan hüquq və azadlıqlarının təmini baxımından daha da təkmilləşdirilməsinə, əhalinin, o cümlədən qadınların, gənclərin iştirakçılığının artırılmasına zəmin yaratmışdır. Bu baxımdan dövlət quruculuğu, qanunun aliliyi, idarəetmənin təkmilləşdirilməsində insan hüquqları amili mühüm rol oynamaqla, əhalinin müxtəlif qruplarının maraqlarının təmini naminə yerli və mərkəzi icra hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə orqanları, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının qarşılıqlı əməkdaşlığı üçün də yeni mərhələ açır. Bu istiqamətdə dövlət proqramları, milli strategiyalar yeni imkanları dəstəkləyir.

Davamlı inkişaf baxımdan da insan hüquqları həyatın istənilən sahəsində mühüm amil olmaqla, yeni inkişaf mərhələsində müasir yanaşma və birgə əməkdaşlığı, həmrəyliyi şərtləndirir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2013.
2. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı, 18 oktyabr 1991.
3. Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu, 28 dekabr 2001.
4. «Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu, 24 dekabr 2002-ci il.
5. Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 28 dekabr 2006-cı il.
6. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 27 dekabr 2011.
7. Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) -10 il. Bakı 2013.
8. “Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətində nəzarətin yeri və rolu” Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin “90 illik yubiley”inə həsr olunmuş elmi-praktik simpoziumun materialları, Bakı, 2013. [səh. 113-114]
9. Mehdiyev R., Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə, Bakı, “Şərq-Qərb”. 2006.
10. Ələkbərov U.K., Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları, Bakı, 2013
11. Ильин. Ю.Д., Право человека и государству на безопасность в современном мире. М. Норма, 2007.
12. Sano H, Alfredsson G, Klappin R., Human Rights and Good Governance-Building Bridges. Brill I Nijhoff. London 2002
13. www.president.az/articles/4089
14. www.president.az/articles/11312

15. www.lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=92675235
16. www.asan.gov.az/az/content/tree/150/
17. www.un.org/cyberschoolbus/briefing/govomance/governance.pdf
18. www.yeniazərbaycan.com/SonXeber_el66_az.html
19. www.e-gov.az
20. <http://www.justice.gov.az/elections.php?page=007>
21. www.trend.az/news/society/2278695.html

Açar sözlər: konstitusiya, insan hüquqları, fundamental hüquqlar, dövlət idarəetməsi, idarəetmənin modernizasiyası, layiqli idarəetmə, vətəndaş məmnunluğu, milli fəaliyyət proqramı, milli strategiya, davamlı inkişaf, müsbət təcrübə

Ключевые слова: конституция, права человека, фундаментальные права, государственное управление, модернизация управления, достойное управление, гражданское довольство, национальная программа действий, национальная стратегия, устойчивое развитие, положительная практика

Key words: constitution, human rights, fundamental rights, public administration, modernization of governance, good governance, citizen satisfaction, national action program, national strategy, sustainable development

**Эльмира Сулейманова Уполномоченный по правам человека (Омбудсман)
Азербайджанской Республики, профессор**

**Фактор Прав Человека в Государственном Строительстве и
Усовершенствовании Управления
Резюме**

В статье говорится о формировании государственного строительства в современной Азербайджанской Республике в период после восстановления независимости страны, о национальной политике и управлении, реформах в области экономического развития и о роли фактора прав человека в этих процессах.

Тема статьи в первую очередь касается таких важных проблем, как прогрессивное формирование национального законодательства в рамках реализуемых в стране реформ, государственная политика в установлении демократического общества и прозрачных общественных отношений, создание новых демократических механизмов, формирование эффективной управленческой моде- [səh. 114-115] ли в сфере служения народу, современного мышления в отношениях «гражданин - государственный служащий», создание кадрового потенциала, устранение условий возникновения коррупции.

Основоплагающее направление статьи составляют такие вопросы, как вклад фактора прав человека в государственное управление, формирование всех сфер общественной жизни, обеспечение устойчивого развития, благосостояния и уровня обеспеченности, формирование профессиональной и эффективной государственной службы, необходимость создания модернизированного, современного, ориентированного на гражданина управления.

В статье комментируется формирование института Омбудсмана, как правового и институционального механизма защиты и пропаганды прав человека в рамках демократических правовых реформ, осуществляемых в Азербайджанской Республике, более эффективное воздействие такой института на восстановление прав человека, закрепленных в Конституции Азербайджанской Республики и международных договорах, участником которых является наша страна, нарушенных государственными органами и органами местного самоуправления, должностными лицами.

В статье, наряду с правами первого и второго поколения, также затрагиваются инициативы и новшества, внесённые Омбудсманом в изучение и применение прав третьего поколения, которые являются новыми в правовой сфере.

В статье нашли свое отражение эффективное сотрудничество Уполномоченного с государственными органами - с парламентом, министерствами, правоохранительными органами, судами, местными исполнительными органами, НПО и средствами массовой информации, с международными организациями в области повышения правовой культуры и правового мышления, а также образование, специализация в области прав человека, подготовка кадров, накопленный положительный опыт.

Самое важное новшество, внесённое Омбудсманом, заключается в том, что отношение в обществе к понятию «права человека» совершенно изменилось в позитивном смысле, правовое воспитание и правовая культура сформировались с новым содержанием, создан скоординированный метод работы между соответствующими государственными органами и институтами гражданского общества в области прав человека, уменьшились случаи насилия, значительно возросла гражданская активность и инициативность. Обеспечение массового приобщения, усовершенствование законодательства, проведение в этом направлении просветительской работы, как среди отдельных групп населения, так и среди государственных структур, проведённые мероприятия вносят значительный вклад в установление более эффективного и достойного управления и, самое главное, в фактор имплементации прав человека в различных сферах жизни. Это стало возможным в результате реализуемых в стране успешных реформ. С этой точки

зрения, инновативный подход Омбудсмана также был оценен по достоинству, сформированная и успешно реализуемая модель страны была принята как положительный опыт.

Накопленный опыт, поступательные и целенаправленные реформы в области государственного строительства и управления создали основы для формирования современных механизмов управления, еще большего усовершенствования деятельности с точки зрения обеспечения прав человека, роста активности населения, в том числе женщин и молодежи.

Вместе с тем, с точки зрения устойчивого развития, будучи важным фактором в любой отрасли жизни, права человека обуславливают современный подход, совместное сотрудничество и солидарность на новом этапе развития.

[сәһ. 115-116]

Elmira Suleymanova

The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan, professor

Human Rights Factor in the State-Building and Improvement of the Governance

Summary

This article deals with the issues of the establishment of the state-building in the Republic of Azerbaijan in the period of independence of the country, national policy and public administration, economic reforms and the role of human rights factors in these processes.

The author raises questions dealing with the establishment of comprehensive national legislation within the framework of the reforms undertaken, the state policy on building the democratic society and transparent public relations system, establishment of new democratic mechanisms for efficient management model, which serves to people, and elimination of other issues that may cause the corruption in building contemporary thinking in relation to the “citizen-civil servant” and improving the staff capacities, in elimination of cases may cause the corruption.

The key points in the article are public administration, contributions of human rights to the regulation of all areas of social life, sustainable development, ensuring the welfare and level of satisfaction with governance, shaping professional and efficient public service, modernization of administrative systems of the State at the present time, significance of the building of contemporary, citizen-oriented administration which satisfy people.

The establishment of the Ombudsman institution as a legal institutional mechanism in human rights protection and promotion within the framework of democratic legal reforms carried out in the Republic of Azerbaijan, more efficient influence of such institution on restoration of human rights and freedoms enshrined in the Constitution of the country and international treaties which Azerbaijan is a party to and violated by the state, municipality bodies, high ranked officials has been commented on in the article as well.

The article also touches upon such topics as the initiatives and innovations made by the Ombudsman for establishing, studying and implementing human rights of the third generation alongside with the rights of the first and second generations.

The effective cooperation of the Commissioner with state bodies, that is, with the Parliament, ministries, law-enforcement bodies, judiciary, local executive bodies, NGOs, international organizations and mass media for the creation of the legal culture and thinking, experience in human rights education, specialization in this field, staff training, good practices have also been pointed out in this paper.

As a consequence of the initiatives applied by the Commissioner to the society resulted with positive changes such as the attitude to the “human rights” concept has been totally and positively changed, legal education and culture has been formed in a new concept, the state bodies and civil society organizations dealing with the human rights protection work as a network, the number of cases of violence decreased, and active participation and initiatives of the citizens has been noticeably increased. Providing the mass participation of the citizens, improvement of the national laws, and conduction of legal awareness among both particular groups of the population and the state agencies and realized measures contribute to the establishment of more efficient and decent administration and to the factor of human rights in different spheres of life. This became possible as a result of successful reforms carried out in the country. From this perspective, the innovative approaches of the Ombudsman have been evaluated as the best practice; the formed and successfully implemented state model has been accepted as a positive experience.

Such a positive experience, consecutive and purposeful reforms carried out in state building and public administration created a basis in forming modern public administration mechanisms and in further improving the activity from the human rights and liberties perspective, in increasing the participation of the population, especially of women and the youth.

From the sustainable development point of view, being an important factor in any sphere of life, human rights stipulate modern approaches and joint cooperation, solidarity in the new development stage. [сәһ. 116]